

МОВНА ПОЛІТИКА В ЗАКОНОДАВЧОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Досліджено законодавчі акти щодо питань мовної політики в Україні.

The legislative acts about the problems of language policy in Ukraine are investigated in the article.

Попри всі дискусії щодо доречності чи обґрунтованості мовної політики в нашій державі, найголовнішим питанням цієї проблеми є її правове регулювання. Важливість і складність вирішення цього питання не врегульовують законодавчі акти, які є правовою основою державної мовної політики, бо обмежені кількісно і не відповідають вимогам часу якісно. Національне законодавство в цій сфері насичене парадоксами, суперечностями і правовими колізіями.

Науковці (Б. Ажнюк, О. Копиленко, В. Мамутов, Б. Тернопільський, А. Фомін та ін.), аналізуючи правочинні акти щодо мовних питань в Україні, намагаються схилити громадську думку то в один бік, то в інший. Так, Б. Ажнюк, досліджуючи питання мовної політики і верховенства права, справедливо стверджує, що Україна успадкувала деформовану мовну ситуацію, спричинену примусовою асиміляцією українців в умовах тривалих періодів бездержавності української нації та поділів українських земель. Нормалізація мовної ситуації в Україні можлива за умови створення ефективних механізмів її здійснення органами виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [2, с. 42].

В. Мамутов стверджує, що тільки російська мова здатна вивести Українську державу до соціально-економічних висот, що штучне витіснення російської мови згубне негативними наслідками для інтелектуального потенціалу України [9].

Б. Тернопільський, розглядаючи правові засади мовної політики, порівнюючи законодавства Російської Федерації, Франції, Польщі, країн Балтії, дійшов висновку, що Україна – чи не найдемократичніша держава світу щодо забезпечення мовних прав своїх громадян. А пробуксовування в реалізації мовного законодавства України зумовлюється тим, що в державі досі не створено спеціального державного органу, який виробляв би стратегію й тактику мовного планування, здійснював би мовну політику [17].

О. Ткаченко, аналізуючи українську мову в правовому полі України,

значає, що мовна ситуація та мовна політика в Україні має низку проблем. "...ми керуємося лише ст. 10. Конституції України та Законом УРСР "Про мови..." 1989 р. У Верховній Раді четвертого скликання було зареєстровано 15 законопроектів, якими передбачено надання російській мові статусу офіційної, тобто другої державної, і лише два – щодо захисту існуючого конституційного статусу мови титульної нації" [16, с. 494].

Мета роботи – проаналізувати чинні законодавчі акти нашої держави щодо мовної політики та визначити відповідні кроки в державному управлінні.

Правові норми, що регулюють порядок застосування мов в Україні, містять Конституція України [1], Закон України "Про мови в Українській РСР" від 28 жовтня 1989 р., Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р., а також інші законодавчі акти, зокрема закони України "Про національні меншини в Україні" від 25 червня 1992 р., "Про освіту" в редакції від 23 березня 1996 р., "Про вищу освіту" від 17 січня 2002 р., "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 р., "Про телебачення і радіомовлення" від 21 грудня 1993 р., "Про видавничу справу" від 5 червня 1997 р., "Про рекламу" від 3 липня 1996 р., "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" від 16 листопада 1992 р. зрештою "Закон про мови..." (1989), постанова Кабінету Міністрів від 2 жовтня 2003 р. "Про затвердження програми розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки" Концепція державної мовної політики в Україні (проект 2006) [Там само].

За ст. 10 Конституції України, "Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України".

В Україні також "гарантується вільний розвиток, використання і захист (курсив наш. – Г.Є.) російської, інших мов національних меншин України". Отже, право на захист для державної мови Конституцією України не передбачено. Однак сучасна мовна ситуація переконливо свідчить про доцільність і невідкладність прийняття законів та інших нормативно-правових актів, здатних захистити саме українську мову, а також про необхідність розроблення механізму їх реалізації.

Конституція визначає обов'язковим володіння державною мовою для Президента України (ст.103), для суддів судів загальної юрисдикції (ст.127) та суддів Конституційного Суду України (ст.148), але *на превеликий жаль, не поширює цю вимогу на народних депутатів* (курсив наш. – Г.Є.), оскільки депутати не тільки обранці народу а й виразники державної (тобто національної) політики. Украй прикро, що народні обранці не гребують користатися цією прогалиною у вітчизняному законодавстві. Як зауважує А. Загнітко, "це найбільш парадоксально, оскільки саме державні органи мали б гарантувати неухильне

використання української мови, сприяти впровадженню її у державницькі структури” [5; 8]. Погодимось з науковцем, оскільки в європейському та й світовому державотворчому просторі така ситуація не тільки парадоксальна, а навіть абсурдна. Важко, наприклад, уявити американського конгресмена, який не знає англійської (хоча США держава поліетнічна), чи члена французького Сенату, який не володіє французькою. Чистоту мовного потоку українських депутатів, національно-духовну небезпеку цього питання неодноразово досліджували фахівці-мовники А. Погрібний [11], І. Фаріон [18] та ін.

Коли депутати Верховної Ради України з парламентської трибуни виголошують промови російською, це свідчить про нерозуміння ними державотворчої функції української мови. Адже не підлягає сумніву, що реальне утвердження української мови як мови державної є одним із “важливих чинників (гарантій) реального перетворення України з пострадянського державного утворення в сучасну демократичну європейську національну державу” (курсив – Г.Є.) [4, с. 651]. У такому разі, як може влада очікувати на подібне розуміння від пересічних громадян – шахтарів, будівельників, лікарів та ін. – обтяжених не високооплачуваними державницькими справами, а повсякденною боротьбою за існування.

Ст. 10 Конституції України також встановлює, що порядок “застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом”. Недосконалість національного законодавства виявляється в тому, що на сьогодні відповідного закону й досі не прийнято. У незалежній Україні залишається чинним Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки “Про мови в Українській РСР” від 28 жовтня 1989 р.

На час його прийняття це був дійсно прогресивний нормативно-правовий акт, в якому українська мова визначалася як один з вирішальних чинників національної самобутності Українського народу, за українською мовою було закріплено статус мови державної. Хоча з моменту прийняття до цього Закону і вносилися певні корективи (остання – 6 березня 2003 р.), але більшість його норм не відповідає сучасним вимогам. Зокрема, ст. 14 встановлює, що “офіційні документи, які посвідчують статус громадянина, – паспорт, трудова книжка, документи про освіту, свідоцтво про народження, про одруження, а також документи про смерть особи виконуються українською й російською (курсив наш. – Г.Є.) мовами. До чого на поточному етапі в документах державного зразка робити запис саме російською, а не, приміром, англійською, французькою чи іншою мовою міжнародного спілкування, – не зрозуміло.

Не скасовані навіть цілком застарілі положення Закону, на кшталт таких, які стосуються вже неіснуючої держави, – Радянського Союзу: “документація про вибори народних депутатів СРСР подається до

Центральної виборчої комісії російською мовою” (ст. 16).

Необхідність та наукове обґрунтування нового закону про мову подає І. Лопушинський [11], який вперше аналізує зареєстровані у Верховній Раді проекти (їх аж 13) закону про статус мов в Україні. Аналіз наявних у Верховній Раді законопроектів про мови свідчить, що одні з них (Урядовий, на жаль, відкликаний; народних депутатів П. Мовчана та К. Ситника; народного депутата І. Юхновського) спрямовані на утвердження державного статусу української мови, інші (П. Порошенка та В. Короля; Л. Черновецького та ін.) – на практичне витіснення української мови зі сфери державного управління.

Усі наведені законопроекти обговорювалися на шпальтах вітчизняних газет. В. Німчук висловив занепокоєння щодо обговорюваних проектів і зазначив, що проект “О. Мороза робить замах на конституційні засади державного устрою України, створює передумови для суспільної дезінтеграції, зокрема виробничої та адміністративної, регіонального сепаратизму і розколу України” [10]. Погодимось з автором, оскільки в багатьох законопроектах не враховано ні численних утисків української мови в минулому, ні наукових прогнозів, а головне – наукового обґрунтованої доцільності сучасної мовної стратегії.

Отже, прийняття нового закону, здатного належним чином врегулювати мовне питання в Україні, зумовлене шістнадцятирічним терміном розбудови незалежної Української держави, еволюцією суспільної свідомості, зростанням духовних потреб національної еліти та іншими важливими факторами – *вкрай необхідне* (курсив – Г.С.).

Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. було прийнято у справі за поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також використання української мови в навчальному процесі в системі освіти.

Згідно з цим рішенням, державною (офіційною) мовою є “мова, якій державою надано правовий статус обов’язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя”. У першу чергу, це сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо).

На думку суддів Конституційного Суду, той факт, що статус державної мови Конституція України надала українській мові, “повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції – нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі”.

Оскільки Конституційний Суд не повноважний займатися законодавчою діяльністю, а лише тлумачить норми законів, у своєму рішенні судді не обминули увагою того положення, що “поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України”.

Є цікавою окрема думка стосовно цього рішення судді Конституційного Суду України О. Мироненка, який наполягає на тому, що правове регулювання сфери функціонування української мови, захисту мов тощо має бути обережним, делікатним, відбуватися суворо у рамках Конституції України, – з урахуванням реального національно-етнічного плюралізму, верховенства природного права, за переваги цивільно-правових заохочувальних позитивних норм, які б формувалися шляхом правотворення в реальному житті. При цьому не усуваються й примусові норми, особливо щодо відповідальності за приниження, зневажання, умисне спотворення будь-якої мови, за посягання на права особи за мовними ознаками тощо.

Досить розгорнуто викладено вимоги щодо використання мов у Законі України “Про телебачення і радіомовлення”. Ст. 10 цього Закону встановлює, що:

- телерадіоорганізації ведуть мовлення державною мовою;
- у разі компактного проживання на певній території національних меншин, допускається здійснення мовлення також їхньою мовою;
- є обов’язковим дублювання іншомовних фільмів та інших програм державною мовою;
- у загальнонаціональному масштабі частка добового ефірного часу, коли мовлення ведеться українською, має становити не менше 75 %.

Уточнюється, що мова (або мови), програм та передач телерадіоорганізації визначаються умовами ліцензії на мовлення.

У Законі України “Про видавничу справу” метою видавничої діяльності визначено “сприяння національно-культурному розвитку українського народу шляхом збільшення загальної кількості тиражів, обсягів та розширення тематичного спрямування українського книговидання; забезпечення доступу українського суспільства до загальнолюдських цінностей шляхом перекладу державною мовою кращих здобутків світової літератури” (ст. 3).

Основні напрями державної політики у видавничій справі – це підтримка розвитку національного книговидання, наповнення україномовними виданнями ринку, фондів бібліотек, забезпечення потреб навчальних і наукових закладів, військових формувань України, правоохоронних органів та інших державних організацій необхідними

виданнями державною мовою (ст. 5).

Уся друкована продукція, призначена для службового та ужиткового користування (бланки, форми, квитанції, дипломи тощо), яка поширюється через державні організації, видається державною мовою (ст. 8).

Усі книжкові видання в Україні, незалежно від мови основного тексту, обов'язково повинні мати анотацію та вихідні бібліографічні відомості державною мовою. Винятком можуть бути лише видання іноземними мовами, призначені для розповсюдження за кордоном або серед іноземців (ст. 23).

У справі забезпечення пріоритетності української мови як мови державної, держава використовує також економічні важелі, підтримуючи ті видавництва та книготорговельні підприємства, які випускають або розповсюджують не менше 50 % продукції державною мовою шляхом надання пільг щодо сплати податків та зборів (ст. 6).

Однак варто зазначити, що окремі закони в цій важливій справі послаблюють вимоги. Якщо за попереднім Законом України “Про громадянство України” від 8 жовтня 1991 р. однією з умов прийняття до громадянства України було визначено “*володіння (курсив наш. – Г.Є.) українською мовою в обсязі, достатньому для спілкування*” (ст. 16), то новий Закон від 18 січня 2001 р. не тільки не підвищує вимоги щодо знання державної мови, що сприяло б піднесенню її міжнародного престижу, а навіть певною мірою полегшує цей поряток, передбачивши, що альтернативою володінню державною мовою є “*її розуміння (курсив наш. – Є.Г.) в обсязі, достатньому для спілкування*” (ст. 9).

У законах України “Про інформацію”, “Про рекламу”, “Про освіту”, “Про вищу освіту” регламентація мовних питань обмежується посиланням на чинне законодавство України про мови, тобто на все той же застарілий Закон “Про мови в Українській РСР”. У сфері освіти ст. 25 цього Закону затверджує, що “вільний вибір мови навчання є невід’ємним правом громадян Української РСР”. Республіканські та місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють усім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

В Україні виховання в дитячих дошкільних установах, навчальна і виховна робота в загальноосвітніх школах, у професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах ведеться українською мовою. У місцях компактного проживання громадян інших національностей можуть створюватись дитячі дошкільні установи, загальноосвітні школи та інші заклади, навчальна і виховна робота в яких ведеться їхньою національною або іншою мовою (ст. 26 – 28).

Безсумнівно, вищезазначених правових норм недостатньо, щоб вирішити одне з найскладніших в Україні – мовне питання. Утім, певні позитивні зрушення у цьому напрямку все ж таки відбуваються.

Прикладом розуміння носіями державної влади значення української мови як важливого чинника національного державотворення може слугувати здійснення на рівні вищих органів влади низки заходів, покликаних сприяти виробленню результативної мовної політики Української держави.

Зокрема, 12 березня 2003 р. відбулися парламентські слухання “Про функціонування української мови в Україні”, і 22 травня було ухвалено відповідної назви рекомендації [14]. Щонайперше учасники слухань схарактеризували сучасну мовну ситуацію, окресливши такі негативні ознаки:

- українська мова як державна мова не набула належного поширення в усіх сферах суспільного життя, навпаки, відбувається процес звуження сфери її застосування;

- лише задекларованості державного статусу української мови недостатньо для її повноцінного та безповоротного утвердження, необхідне вдосконалення мовного законодавства і забезпечення механізмів його реалізації;

- мовне питання в Україні часто перетворюється на дестабілізуючий чинник, що спричиняє соціальну напругу, породжує сепаратистські настрої, гальмує процес творення демократичної, правової держави та ставить під загрозу суверенітет і державне самовизначення України.

У Рекомендаціях парламентських слухань підкреслено необхідність послідовного і виваженого підходу до вирішення мовних проблем, недопущення на цьому підґрунті політичних спекуляцій і міжетнічних конфліктів. Наголошується, що застосування мов у державі має стати чинником єднання, а не розбрату.

Учасники парламентських слухань рекомендували Президенту України створити центральний орган виконавчої влади з питань мовної політики і – з цих же питань – консультативно-дорадчу раду при Президентові України. Нагадаємо, що Раду з питань мовної політики було ліквідовано Указом Президента України “Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших органів” від 9 лютого 2002 р., а вже рік потому виникло усвідомлення необхідності відновлення функціонування цього органу.

Кабінету Міністрів України було рекомендовано розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект загальнодержавної Програми розвитку, функціонування та дослідження української мови на 2004 – 2010 рр. та проект Концепції державної мовної політики України.

На сьогодні ці завдання виконані. Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 рр. затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. [12].

Програма акцентує увагу на тому, що “мова є найважливішим засобом людського спілкування та інтелектуального розвитку особистості,

визначальною ознакою держави, безцінною і невичерпною скарбницею культурного надбання народу.” Саме українській мові відводить дана Програма провідну роль у процесі державотворення на поточному етапі, а в майбутньому – консолідуючу роль у становленні громадянського суспільства.

Тому метою Програми визначено “створення належних умов для розвитку і розширення сфери функціонування української мови, виховання шанобливого ставлення до неї, формування патріотизму у громадян України” [1; 12].

Серед першочергових заходів у Програмі значиться “розроблення проекту Концепції державної мовної політики”. На сьогодні даний проект вже підготовлено Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права [7]. Проект Концепції визначає основні напрями формування і реалізації мовної політики, організаційні й правові механізми вирішення існуючих у цій галузі проблем та намічає етапи їх реалізації. Положення Концепції мають стати основою для вдосконалення чинного та розробки нового законодавства у сфері застосування мов в Україні. Здійснення Концепції відбуватиметься строго на основі ст. 10 Конституції України.

Змістові домінанти Концепції такі:

– пріоритетом мовної політики в Україні є утвердження і розвиток української мови;

– в умовах існуючої в Україні мовної ситуації, деформованої на користь російської мови, надання останній статусу державної (офіційної) ... увіччило б процес русифікації, що триває в Україні. Нинішній мовний розвиток в Україні і без надання російській мові статусу державної є потенційно небезпечним для майбутнього української мови, а відповідно для майбутнього Української нації і державної незалежності України;

– оскільки процес витіснення української мови є керованим і набув системного характеру, Українська держава має діяти також системно, вживаючи рішучих заходів підтримки української мови як мови титульної нації і державної мови. Такі заходи не спрямовані проти мовних прав осіб, що належать до національних меншин, а є лише засобом утвердити українську мову, захистити мовні права українців і зберегти Україну як незалежну державу із своїм самобутнім обличчям.

Українська громадськість має можливість взяти участь в обговоренні проекту Концепції у мережі Інтернет, надіславши відповідні міркування і пропозиції з цього приводу на адресу kzum@ukr.net.

Виконано також заплановане Програмою завдання з розроблення і введення в дію Українського лінгвістичного порталу в мережі Інтернет – тут можна отримати відомості про проведення наукових конференцій, про новинки літератури з фаху тощо.

Серед програмних заходів є й таке, що стосується поглиблення знань

з української мови державних службовців та використання ними української мови у процесі виконання своїх посадових обов'язків. До речі, зазначимо, що акти у цій сфері, керовані Кабінетом Міністрів України, вже здійснювалися у 1998 – 1999 рр. [15, с. 167], але, вочевидь, їх виявилось недостатньо для досягнення поставленої мети.

У чинній Програмі за сім років її реалізації фінансування даного заходу передбачено в розмірі 270 тис. грн. Це дійсно щось парадоксальне, адже ст. 6. Закону “Про мови в Українській РСР” встановлює, що володіння українською і російською мовами в обсязі, необхідному для виконання посадових функцій *є обов'язком* (курсив наш. – Г.Є.) службової особи державних органів, установ і організацій. Щоправда, незнання громадянином мови не є підставою для відмови йому у прийнятті на роботу, але в такому разі вже після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків. Ця норма була прийнята у колоніальній радянській державі, й чи не дивно, що у сучасній незалежній Україні процес вивчення *державними* (курсив наш. – Г.Є.) службовцями *державної* (курсив наш. – Г.Є.) мови має фінансуватися з Державного бюджету?

Доцільною була і вимога парламентських слухань – щодо поповнення законодавства правовою нормою про обов'язковість володіння державною мовою громадянами, які належать до національних меншин і постійно проживають в Україні. Це не суперечило б ст. 2. Закону України “Про національні меншини в Україні” від 25 червня 1992 р., згідно з якою “громадяни України всіх національностей зобов'язані ... поважати *мови* (курсив наш. – Г.Є.) ... Українського народу та всіх національних меншин”, а також ст. 2 Закону “Про мови в Українській РСР”, яка зобов'язує республіканські й місцеві державні органи й інші організації дбати про створення *всім громадянам* (курсив наш. – Г.Є.) необхідних умов “для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею”. На жаль, у цьому аспекті законодавство залишилося без змін.

Програма розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 рр. містить також положення, які поки ще не отримали практичної реалізації. Зокрема – це:

- підготовка пропозицій стосовно внесення змін до законів, у т.ч. й щодо установа відповідальності за порушення законодавства про мови;

- запровадження на радіо і телебаченні циклу постійних передач “Державна мова”, “Традиції, звичаї та побут українського народу”;

- видання журналу “Українська мова у вищій школі”.

Хоча останні два заходи планувалося здійснити вже у 2004 р., на сьогодні таких програм і журналу нами не виявлено.

У Рекомендаціях парламентських слухань “Про функціонування

української мови” було зазначено, що, починаючи з 2004 р., мають збільшитися асигнування на розвиток та дослідження української мови, а також на реалізацію додаткових заходів щодо розширення сфери її функціонування як мови державної.

Це положення знайшло відображення в Законах України “Про Державний бюджет України”. Якщо в бюджеті 2003 р. на фінансування комплексних заходів з всебічного розвитку української мови було закладено 10 млн грн, то у 2004 р. видатки за цією статтею зросли до 20 млн грн, а у 2005 р. на забезпечення розвитку та застосування української мови передбачалося витратити вже 30 млн грн. У 2006 р. асигнування за цією статтею були на рівні 20 млн грн, ще 9 млн складала субвенція з Державного бюджету міському бюджету м. Севастополь на розвиток української культури і забезпечення функціонування української мови в усіх сферах громадського життя міста. Як не дивно, але у 2007 р. розмір асигнувань зменшується до 21 млн грн.

Однак, виходячи з реалій поточної мовної ситуації, не можна уникнути висновку, що, витративши протягом п’яти років 110 млн грн, українська держава так і не спромоглася забезпечити належного розуміння суспільством важливості функціонування в Україні саме української мови як мови державної, і остаточно зняти з порядку денного питання про надання російській мові статусу офіційної чи другої державної. Очевидно, щоб урегулювати ситуацію, яка є сьогодні на мовному фронті, новоствореній Верховній Раді необхідно терміново розглянути та ухвалити законопроект “Про розвиток і застосування мов в Україні” виваженого всебічно і схваленого Громадським слуханням [13, с. 50]. Цей закон сприятиме подоланню деформацій у сфері мовної політики та надасть законодавче обґрунтування для прийняття Концепції державної мовної політики; визначення й формування інституцій, відповідальних за її впровадження, здійснення контролю та механізмів упровадження положень концепцій у державний управлінський апарат. Вирішення важливих завдань з реалізації державної мовної політики буде сприяти консолідації суспільства, гарантуватиме вільний розвиток мов національних меншин, що, власне, відповідає Європейській хартії регіональних мов [3].

Проблеми подальших досліджень предмету розгляду в даній роботі вбачаються нам в аналізі новоприйнятих правових актів щодо мовної політики в державі.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996.
2. *Ажнюк Б.М.* Мовна політика і верховенство права // Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого міжнародного

конгресу, 25–27 жовтня 2007 р. – К., 2007. – Кн. I. – С. 42-43.

3. *Гринів О.* Державна мова у конституційному полі // *Березиль.* – 2001. – № 11-12. – С. 161 – 168.

4. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. – Страсбург. – 5 листопада 1992 року. – ETS148. – 2004. – С. 45.

5. *Загнітко А.* Українська мова як державна: ретроспектива і сучасність // *Освіта і управління.* – 2002. – Т. 5. – № 2. – С. 7 – 14.

6. Законодавство України // www.nau.kiev.ua

7. Концепція Державної мовної політики в Україні. – К., 2006 // www.rada.gov.ua

8. *Лопушинський І.* Законодавчі перспективи утвердження державності української мови в сфері освіти України ХХІ ст. (порівняльний аспект) // *Овіта і управління.* – 2004. – Т. 7. – Ч. 3-4. – С. 67 – 74.

9. *Мамутов В.* О языке – на языке национальных интересов // *Віче.* – 2001. – № 11. – С. 122 – 136.

10. *Німчук В.* Спроба ревізії Конституції // *Літературна Україна.* – 2005. – С. 1. – (14 квіт.).

11. *Погрібний А.* Про мову роду та фальш одного етикету // *Освіта і управління.* – 2005. – Т. 8. – № 3-4. – С. 100 – 118.

12. Програма розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки. Зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 676 від 26 травня 2004 р. // www.rada.gov.ua

13. Резолюція III Всесвітнього форуму українців. Секція “Мовне будівництво в Україні та розвиток української мови” // *Освіта і управління.* – 2002. – Т. 5. – № 1. – С. 50 – 55.

14. Рекомендації парламентських слухань “Про функціонування української мови в Україні” від 6 лютого 2003 р. № 480-IV // www.rada.gov.ua

15. *Стецюк П.* До питання про конституційно-правові основи утвердження статусу української мови як державної // *Українська філологія: школи, постаті, проблеми.* – Львів, 1999. – С. 650 – 654.

16. *Тернопільський Б.* Правові засади мовної політики // *Віче.* – 2003. – № 10. – С. 66 – 71.

17. *Ткаченко О.О.* Українська мова у правовому полі України // *Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого міжнародного конгресу.* – 25 – 27 жовтня 2007 р. – К., 2007. – Кн. I. – С. 494 – 495.

18. *Фаріон І.* Сесійні зали ми мовні смітниська? // *Урок української.* – 2006. – № 8-9. – С. 22 – 24.

Надійшла до редколегії 27.03.2008 р.